

ЦИТ: ua317-064 DOI: 10.21893/2415-7538.2017-07-2-064

УДК 1.316.091.232.2.354

ІДЕЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ІСТОРИЯ І СУЧАСНІСТЬ
THE IDEA OF CIVIL SOCIETY: HISTORY AND MODERNITY

к.психол.н., доц. Воропаєва Т.С. / c.p.s., as.prof. Voropayeva T.S.

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,**Київ, вул. Володимирська 60, 01601**Taras Shevchenko National University of Kyiv,**Kyiv, Volodymyrska Street 60, 01601*

Анотація. Кожне соціальне явище є результатом втілення певних ідей. Суспільство може реалізувати тільки ті ідеї, які відповідають настроям епохи і не суперечать її аксіологічним пріоритетам і стереотипам. Проблеми історичного розвитку ідеї громадянського суспільства не отримали належної уваги в сучасних соціальних і гуманітарних дослідженнях. Автор досліджує концептуальні засади ідеї громадянського суспільства, представлені у працях великих мислителів стародавності. У статті аналізується виникнення та розвиток громадянського суспільства, а також особливості його формування в Україні. Автор висвітлює публікації сучасних дослідників, розглядає основні підходи до проблеми за допомогою порівняльного аналізу і, виходячи з них, пропонує власну періодизацію розвитку громадянського суспільства в Україні. Формування і розвиток громадянського суспільства є неперервним процесом. Основні тенденції розвитку громадянського суспільства визначаються як соціальні основи демократичної держави.

Ключові слова: ідея, ідея громадянського суспільства, громадянин, громадянське суспільство, громадянська нація.

Вступ.

Відомо, що «ідея» – це одне з основних понять філософії, яке розробляли ще Аристотель і Платон, а також Р. Декарт і Дж. Локк. Цей філософський термін (тісно пов'язаний з категоріями «мислення» і «буття») означає «сутність речі, її прототип», «образ речі, створюваний духом», «смысл», «уявлення, яке ще не існує у досвіді», «прообраз», що має формоутворююче значення і є джерелом сили; «уявну рушійну силу історії» [8, с. 234-237]. Ідея є відображенням речей та явищ, які перебувають в процесі розвитку; це не тільки одна з форм і способів пізнання, смысл яких полягає у формулюванні узагальнених теоретичних принципів, що пояснюють сутність явищ, але й творча сила, яка формує і трансформує дійсність. Більшість філософів підкреслювали великий вплив ідей (що «оволоділи масами») на розвиток матеріальної дійсності з метою її перетворення. Будь-які ідеї (правові, політичні, релігійні, філософські, економічні, моральні, художні та ін.) народжуються в контексті історичного духу певної епохи, вони виникають і розвиваються на основі людських прагнень, потреб та практичної діяльності. Отже, ідея – це те «начало» і аристотелевське «те, для чого», без якого неможлива поява жодної речі у світі, тим більше, розгортання таких складних структур, якими є національна культура, національна держава і політична

(громадянська) нація [8, с. 234-237]. Таким чином, кожне соціальне явище є результатом втілення певних ідей (в тому числі й ідея громадянського суспільства). Соціум може реалізувати тільки ті ідеї, які відповідають настроям епохи, і не суперечать її аксіологічним пріоритетам і стереотипам.

Громадянське суспільство – це багатогранний політико-правовий, соціально-економічний та культурно-історичний феномен, сукупність автономних від держави соціальних відносин, інститутів і асоціацій, які створені вільними й відповідальними особами для захисту власних (як індивідуальних, так і колективних) інтересів. Становлення і розвиток громадянського суспільства є закономірним соціально-історичним процесом на території Європи. В рамках сучасної соціогуманітаристики проблема становлення і розвитку громадянського суспільства є однією з фундаментальних. Актуальність даної проблеми для пострадянських держав не викликає сумнівів. Особливої актуальності проблематика громадянського суспільства має у постколоніальних країнах, які через ряд причин змушені в історично короткий термін здійснювати безпрецедентні за своїми масштабами політико-правові, соціально-економічні та соціокультурні перетворення.

Різні аспекти проблеми становлення й розвитку громадянського суспільства вивчали Д. Александер, П. Андерсон, А. Арато, З. Бауман, Х. Булл, Е. Геллнер, Дж. Коен, Д. Істон, Р. Патнем, А. Селс, Ю. Хабермас, Й. Шапіро, Ф. Шмиттер; С. Багаєв, А. Барков, Д. Білокопитов, Б. Бляхман, І. Бронніков, В. Буренко, В. Буряк, Г. Вайнштейн, М. Вихляєва, О. Галкіна, З. Голенкова, Т. Горелова, С. Грабовський, Л. Грудцина, В. Гулієв, Г. Дилигенський, А. Єрмоленко, Ю. Загородній, Г. Зеленько, Л. Іонін, Б. Капустін, А. Карась, Б. Коваль, А. Колодій, Ю. Красін, І. Левін, В. Лісовий, В. Луков, І. Мерсіянова, М. Михальченко, І. Пасько, Р. Пул, О. Резнік, Ю. Резнік, В. Руденкін, С. Рябов, А. Сквиков, Г. Слесарева, О. Стегній, А. Турлаєв, К. Холодковський, В. Хорос, З. Черниловський, Л. Черноусова, О. Чувардинський, Є. Шорніков, А. Шумилов, Г. Щедрова та ін. Історію трансформацій ідеї громадянського суспільства досліджували А. Бектанова, В. Вітюк, Н. Проскуракова, К. Гаджисєв, О. Іноземцева, С. Касімова, І. Кравченко, В. Степаненко та ін. Отже, наукові праці багатьох сучасних дослідників присвячені вивченню: 1) специфіки формування громадянського суспільства та його взаємодії з державою; 2) різних концепцій формування громадянського суспільства у його співвідношенні з правовою державою; 3) історії виникнення ідеї про громадянське суспільство та її трансформацій. Таким чином, поставлена у статті проблема ще недостатньо вивчена, у процесі її дослідження необхідно застосувати трансдисциплінарний підхід (шляхом створення концептуальних мостів між філософією, політологією, соціологією, психологією, культурологією, які аналізують різні аспекти поставленої проблеми), залишаючи у центрі уваги вчених питання, пов'язані з формуванням демократичних держав у постколоніальних умовах, з розвитком громадянської зрілості соціуму та з активним залученням громадян у суспільне життя.

Основний текст.

Відомо, що першовитоки ідеї та людських уявлень про громадянське

суспільство з'явилися ще у Стародавньому світі. Це було пов'язано з осмисленням проблеми суспільного управління Конфуцієм, Платоном, Аристотелем, Полібієм, Цицероном та ін. Можна виділити кілька стадій розвитку ідеї про громадянське суспільство та його становлення на теренах Європи.

Перша (початкова) стадія (Античність – кінець XVI ст.). У Давній Греції й Давньому Римі з'являються перші форми реалізації ідеї громадянського суспільства, виникає поняття «*societas civilis*» (відповідно до латинської термінології Цицерона), яке перекладається як «громадянське суспільство». Давні греки вважали, що поліс – це, перш за все, люди, громадянський колектив. Римляни також називали своє суспільство об'єднанням громадян («*civitas*» від лат. «*civis*» – громадянин). Тому поліс вважався громадянською общиною (це була елементарна форма громадянського суспільства). Традиції громадянської доброчесності, які розвивались у громадській життєдіяльності, були представлені в Аристотелевій етиці [2]. Найважливішими з громадянських прав і обов'язків тоді були: 1) право на земельну власність; 2) участь в захисті рідних рубежів; 3) участь у політичному житті (тобто в управлінні суспільством). Людина, яка мала такі права й обов'язки, вважалась громадянином. Громадянський статус – одне з найвищих досягнень Античного етапу розвитку Європейської цивілізації (цей феномен був відроджений у країнах Західної Європи Нового часу). Античний громадянин був єдиним у трьох проявах: як власник, як воїн і як володар політичних прав (слово «політика» походило від слова «поліс»). Землеробська праця слугувала демонстрацією якостей гідного громадянина. Вона розглядалась як праця першого ґатунку, тоді як ремесло, торгівля та інше, незважаючи на значну прибутковість, були заняттями другого ґатунку. Ці заняття були більш притаманні чужинцям і рабам [2; 7].

Отже, громадянське суспільство в широкому розумінні, сама ідея і термін «громадянське суспільство» з'явилися саме тоді, коли склалися перші уявлення про громадянство і громадянина та виникло поняття суспільства як сукупності громадян (зокрема, Аристотель був переконаний, що «держава є не що інше, як сукупність громадян, тобто громадянське суспільство»). Платон і Аристотель вважали, що держава і суспільство є єдиним цілим. Мислителі займалися пошуком оптимальної справедливої форми задоволення інтересів більшості громадян (поняття «політика» означало участь в управлінні). Платон чітко формулює тезу про необхідність різних форм самоорганізації суспільства. При цьому здатність суспільства до політичної самоорганізації можлива лише при наявності певних економічних умов, а саме – економічної свободи, різноманіття форм власності, ринкових відносин. Основою громадянського суспільства є приватна власність. Саме вона дозволяє членам громадянського суспільства зберігати власну гідність (і не тільки в економічній сфері).

Такі погляди давніх мислителів були обумовлені історичним розвитком античної громадянської общини. Рівність громадян, політичною формою якої була демократія, прийшла на зміну архаїчному суспільству, в якому панувала родова аристократія. Але суспільний устрій класичної епохи античного

громадянства, який припадав у Греції на V ст. до н. е., а в Римі на II – I ст. до н. е., був змінений суспільством, у якому владу отримали великі приватні власники (олігархи) [7].

У працях мислителів Античності й Середньовіччя було відсутнє чітке розмежування між суспільством та державою. В епоху Відродження акцент переважно робився на гуманізмі й антропоцентризмі, на розвиткові особистості, на ліквідації соціально-політичної нерівності, на утвердженні права у житті суверенних держав. Зростає інтерес до античної культури, відбувається її «відродження». Зокрема, в XVI ст. у коментарі до «Політики» Аристотеля був згаданий термін «громадянське суспільство» у зв'язку з необхідністю визначення, хто такий громадянин, бо держава є не що інше, як сукупність громадян, тобто громадянське суспільство.

Отже, на першій стадії зароджуються історико-філософські передумови для активної розробки й концептуалізації ідеї громадянського суспільства (Платон, Аристотель, Полібій, Цицерон, Н. Макіавеллі та ін.).

Друга стадія, тобто стадія концептуалізації ідеї громадянського суспільства (початок XVII ст. – перша половина XVIII ст.). Г. Гроцій, Ж. Боден, Т. Гоббс, Дж. Локк, Д. Юм, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є та ін. розуміють громадянське суспільство як політичне суспільство, як результат суспільного договору (слово «civilitas» інтерпретується як управління, громадянство, держава, політика, громадянське суспільство) [5, с. 280; 6]. Але на початку цієї стадії поняття «громадянське суспільство» та «держава» переважно ототожнювалися. Подібний підхід зберігався аж до XVIII ст., тобто до того періоду, коли в основних рисах почало формуватися громадянське суспільство у його сучасному (вузькому) розумінні. Розмежування даних понять починається з праць Ж.-Ж. Руссо. У працях європейських і американських дослідників була обґрунтована теза поступу громадянського суспільства (переважно в рамках різних концепцій, присвячених розвитку ідей природного права і суспільного договору).

Третя (легітимізаційна) стадія (друга половина XVIII ст. – перша чверть XX ст.). Починається утвердження ідеї громадянського суспільства. Значний внесок у розробку цієї ідеї внесли Г.В.Ф. Гегель, Дж. Ст. Мілль, Т. Пейн, Б. Спіноза, А. де Токвіль та інші мислителі, що обґрунтували цілий ряд ідей, які пізніше стали важливими складовими частинами концепції громадянського суспільства (що активно формувалось): ідею свободи особистості як громадянина суспільства, незалежного від держави; ідею права як гаранта людської свободи; ідею нерозривного зв'язку громадянського суспільства і правової держави; уявлення про громадянське суспільство як сферу діяльності різних громадських інститутів; положення про діалектичну єдність громадянських і політичних свобод. У багатьох соціальних вченнях XVIII – XX ст. також використовувалась ідея громадянського суспільства [7].

Фундаментальна розробка вчення про громадянське суспільство пов'язується з іменем Г.В.Ф. Гегеля [4]. Головним елементом громадянського суспільства Гегель вважав людину, що діє в суспільстві відповідно до свого соціального стану, своїми приватними інтересами й потребами. Розвиваючи

уявлення французьких просвітителів про громадянське суспільство, Г.В.Ф. Гегель приходять до висновку, що в реальному житті неминучим є поділ на державу й громадянське суспільство [4, с. 51]. На цій стадії були визнані та активно розвивалися й інші концепції, що розмежовували поняття «громадянське суспільство» і «держава» (А. Фергюсон, Дж. Медісон, Т. Джефферсон, С. Пуфендорф, І. Кант, В. Гумбольдт, А. Сміт, Т. Пейн, А. де Токвіль, К. Маркс, А. Грамші та ін.). Зокрема, Дж. Локк, Д. Фергюсон і А. Сміт пов'язували формування громадянського суспільства з поділом праці й усамостійненням господарської діяльності, яка в умовах індустріалізації ставала основним джерелом добробуту й фундаментом економічної незалежності людей [6; 7]. А. де Токвіль вважав, що в умовах надмірно централізованих держав та авторитарних режимів необхідне реформування політичної системи, демократична ресоціалізація громадян, розвиток різних форм самоорганізації соціуму та формування мережі громадських об'єднань і асоціацій, через які громадяни зможуть не тільки захищати свої інтереси, але й контролювати владу. На даній стадії концепція громадянського суспільства стає однією з домінуючих, відбувається масове формування різних інститутів громадянського суспільства, у тому числі й політичних партій.

Четверта (інституційна) стадія (друга чверть ХХ ст. – рубіж ХХ–ХХІ ст.). На цій стадії відбувається оновлення ідеї громадянського суспільства в контексті модернізаційних процесів, які активно розгортаються в Європі (ми не враховуємо період Другої світової війни, який мав свою специфіку). Йде процес активної інституціоналізації громадянського суспільства і пошук конструктивної взаємодії між інститутами громадянського суспільства та державою. Починаючи з другої половини ХХ ст., політики демократичних держав сприяють формуванню у своїх країнах умов для забезпечення гідного життя широких верств населення шляхом формування середнього класу [1; 3].

П'ята (глобалізаційна) стадія (рубіж ХХ–ХХІ ст. – сьогодні). З кінця ХХ ст. починається нова стадія еволюції ідеї громадянського суспільства, яка характеризується тим, що громадянське суспільство стає не лише предметом теоретизування у наукових колах, але й феноменом, доступним для повсякденної свідомості. Триває активний процес становлення інформаційної цивілізації (на формування якої великий вплив мають процеси глобалізації), а також пошук нових механізмів взаємодії між громадянським суспільством, державою та іншими суб'єктами, які перебувають в рамках сучасного політичного й інформаційного простору [1; 3]. Поступово формується глобальне громадянське суспільство, окреслюються ціннісно-сміслові контури міжнародної громадянської солідарності. Характерними ознаками сучасного громадянського суспільства є повага до закону та верховенства права, солідарність, самоорганізація, добровільність участі, відповідальність, суб'єктність, взаємодопомога, толерантність тощо.

У пострадянській Україні ініціюється громадянська активність, розвиваються практики добровільної самоорганізації і волонтерства, в процесі розвитку громадянського суспільства засвоюються цінності, властиві громадянській культурі активістського типу [1], формується постколоніальна

громадянсько-політична ідентичність і громадянська (політична) нація. Але публічний контроль над владними структурами та підзвітність їхньої діяльності громадянському суспільству ще не набули системного характеру, а корупційні мережі (як і раніше) зберігають свій стійкий вплив в Україні.

Висновки.

Підводячи підсумки, підкреслимо, що ідея громадянського суспільства зазнала тривалої еволюції і на кожній історичній стадії свого розвитку збагачувалась новим змістом. Це дозволяє сьогодні критично осмислити й застосувати на практиці найцінніші здобутки теоретичної думки минулого і сьогодення. Становлення й розвиток громадянського суспільства є особливим періодом історії людства, він тривав кілька століть, але цей процес не вважається завершеним ні на локальному рівні, ні на світовому рівні. Громадянське суспільство і правова держава дуже тісно взаємопов'язані, адже одне немислиме без іншого. Але все ж таки громадянське суспільство є первинним, оскільки воно є вирішальною соціально-економічною передумовою правової держави. На жаль, посттоталітарні ціннісні пріоритети багатьох громадян України, їхні патерналістські установки, амбівалентність політико-правових уявлень, нерозвинена суб'єктність, правовий нігілізм, глибоке соціально-економічне розшарування, – це ті чинники, які ускладнюють розвиток громадянського суспільства в Україні та гальмують процеси декомунізації та деколонізації.

Література:

1. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии // Политические исследования. – 1992. – № 4. – С. 34 – 46.
2. Аристотель Политика // Сочинения в четырех томах. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – С. 375 – 642.
3. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство. – Львів: Літопис, 2000. – 317 с.
4. Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет: В 2-х т. – М.: Наука, 1971. – Т. 2. – С. 48 – 64.
5. Гоббс Т. Избранные произведения: В 2-х т. – М.: Наука, 1989. – Т. 1. – С. 260 – 288.
6. Локк Дж. Два трактата о правлении // Сочинения в 3-х томах. – М.: Мысль, 1988. – Т. 3. – 668 с.
7. Фергюсон А. Опыт истории гражданского общества. – М.: РОССПЭН, 2000. – 389 с.
8. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.

Abstract

Introduction. Every social phenomenon is the result of certain ideas. The society can implement only those ideas that are in tune with the thinking of the era, not contrary to its axiological priorities and stereotypes. The problems of historical development of the idea of civil society have not received due attention in modern social and humanitarian studies. Main text. The author explores the conceptual foundations of the idea of civil society, presented in the writings of the great thinkers of antiquity. The article analyzes the emergence and development of civil society, as well as the features of its formation in Ukraine. The author refers to the publications of modern

researchers, examines the main approaches to the problem through comparative analysis and, based on them, suggests his own periodization of the development of civil society in Ukraine. **Summary and Conclusions.** Formation and development of civil society is a continuous process. The main tendencies of the development of civil society are defined as the social basis of a democratic state are disclosed.

Keywords: idea, idea of civil society, citizen, civil society, civic nation.

References:

1. Almond G., Verba S. (1992) Grazhdanskaia kultura i stabilnost demokratii [Civil culture and stability of democracy] in *Politicheskie issledovaniia* [Political studies], issue 4, pp. 34 – 46.
2. Aristotel (1983). Politika [Politics] in *Sochineniia v chetyrekh tomakh* [Works in four volumes]. Moscow, Mysl, vol. 4, pp. 375 – 642.
3. Habermas Ju. (2000). Strukturni peretvorennja u sferi vidkrytosti: doslidžennja katehoriji hromadjans'ke suspil'stvo [Structural Transformations in the Area of Openness: A Study on the Category of Civil Society]. Lviv, Litopys, 317 pp.
4. Gegel G. V. F. (1971). Raboty raznykh let: V 2-kh t. [Works of different years: In 2 volumes]. Moscow, Nauka, vol. 2, pp. 48 – 64.
5. Gobbs T. (1989). Izbrannye proizvedeniia: V 2-kh t. [Selected works: In 2 volumes]. Moscow, Nauka, vol. 1, pp. 260 – 288.
6. Lokk Dzh. (1988). Dva traktata o pravlenii [Two treatises on the government] in *Sochineniia v 3-kh tomakh* [Works in 3 volumes]. Moscow, Mysl, vol. 3, 668 pp.
7. Fergiuson A. (2000). Opyt istorii grazhdanskogo obshchestva [Experience of the history of civil society]. Moscow, ROSSPEN, 389 pp.
8. Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk (2002). [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Kyiv, Abrys, 742 p.

Статья отправлена: 12.11.2017 г.

© Воропаева Т.С.

ЦИТ: ua317-070 DOI: 10.21893/2415-7538.2017-07-2-070

УДК 316.323.83:(477):159.923.2

**ГРАЖДАНСКАЯ ПОЗИЦИЯ ЛИЧНОСТИ В ПРОЦЕССЕ
КОНСОЛИДАЦИИ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА
ПОСТКОЛОНИАЛЬНОГО ПЕРИОДА**

**THE CIVIL POSITION OF A PERSON IN THE PROCESS OF UKRAINIAN
SOCIETY CONSOLIDATION IN THE POSTCOLONIAL PERIOD**

к. филос. н. Аверьянова Н. Н. / Phd Averianova N. N.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина,

Владимирская, 60, 01601

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,

Vladimirskaya, 60, 01601

Аннотация. В статье анализируется проблема консолидации украинского общества постколониального периода. Чтобы консолидироваться украинское общество должно ориентироваться на будущее и четко представлять конечную цель, к которой стремится. Процесс консолидации длительный и нелегкий, он составляет главную социально-практическую задачу развития социума. Консолидация украинского общества зависит от ряда факторов, среди которых важное место принадлежит гражданской активности личности. Показано, что для развития украинской государственности необходимо чувство национального единства и согласования стратегических